

Туманянець Ануш Робертівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПРОБЛЕМИ ОБҐРУНТОВАНОСТІ РІШЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ

Центральною віхою судово-правової реформи, що провадиться у країні, виявилось прийняття у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), який втілює у собі нову ідеологію кримінального процесу, спрямовану на всебічну реалізацію положень Конституції України про пріоритет прав та свобод людини і громадянина. Ці положення знайшли своє відбиття у ст. 2 КПК України, де сформульовано, що завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, а до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Кримінальний процесуальний закон наділяє слідчого суддю широким спектром повноважень, які знаходять свій прояв у процесуальних рішеннях, які він постановляє за результатами їх реалізації. За слушним зауваженням П. А. Лупинської, форма документа, в якому викладається рішення, є суттєвою частиною форми (процедури) кримінального судочинства. Рішення, яке виникає у свідомості особи, що застосовує право, втілюється у певному письмовому документі. Цей документ має офіційне засвідчення і відповідну форму [1].

Механізм прийняття рішення слідчим суддею відрізняється від механізму прийняття рішення судьями, які здійснюють правосуддя, що обумовлено особливостями предмета його пізнання, а саме: слідчий суддя, постановляючи процесуальне рішення в межах своєї компетенції, встановлює обґрунтованість підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, а також вирішує інші питання.

Пізнавальна діяльність слідчого судді направлена на з'ясування обставин чи фактів об'єктивної дійсності, які так чи інакше є значимими для нього і зумовлюються характером виконуваної ним функції, яка спрямована виключно на захист конституційних прав і свобод особи. На стадії досудового розслідування слідчий суддя вирішує питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження й надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора тощо.

У підґрунті конкретного рішення слідчого судді в кримінальному провадженні лежить сукупність об'єктивного і суб'єктивного суддівського пізнання. Ю. М. Грошевий виокрем-

лює такі чинники суб'єктивного суддівського пізнання, які цілком можливо віднести і до постановлення ухвал слідчим суддею: 1) суддівське пізнання належить конкретному судді та являє собою єдність знання й переживань; 2) результатами пізнання у кримінальній справі є не реальне відтворення фактів, які належать до предмета доказування, а тільки їх ідеальний образ; 3) пізнання обставин злочину здійснюється у встановленому законом порядку, що передбачає індивідуальне сприйняття і засвоєння суддями вимог закону та їх особисту об'єктивізацію в процесуальній діяльності та судовому рішенні; 4) прийняття рішення у кримінальній справі пов'язано з вибірковістю знання, адекватним понятійним описом тих об'єктивних якостей фактів, які мають значення для правильного вирішення справи; 5) на рівні логічного відображення суддею об'єкта судового пізнання в судовому рішенні суб'єктивність визначена особистим розумінням суддею правових категорій, а також його професійним досвідом [2, с. 29].

Крім того, розроблені у фундаментальній монографії ще у 1979 р. Юрієм Михайловичем складові механізми прийняття судового рішення можуть бути екстрапольовані до механізму постановлення рішень слідчим суддею з урахуванням сутності судової контрольної діяльності на стадії досудового розслідування. «Судове рішення, – зауважує Ю. М. Грошевий, – є завжди результатом пізнання (знання) і оцінки суддями певних фактів у їх правовому та моральному розумінні, тобто у відповідності до політичних, правових, етичних знань суддів. Вирок, ухвала, постанова суду – це владне рішення, яким завершується розгляд справи у відповідній судовій стадії» [2, с. 6].

Контекстно звернемо увагу, що у правозастовній практиці не склалося єдиного підходу щодо питання правової природи ухвал слідчого судді. Так, ухвалами Апеляційного суду м. Києва (провадження № 11-сс/796/185/2014), Апеляційного суду Харківської області (провадження № 11КП/790/933/14) тощо було відмовлено в задоволенні скарг (заяв) про роз'яснення ухвал слідчого судді, оскільки ст. 380 КПК України передбачено роз'яснення судового рішення за результатами судового провадження, а роз'яснення судових рішень, ухвалених на стадії досудового розслідування, Кодексом не передбачено. В інших випадках (див. справи № 638/14386/15-К, 757/36331/15-к тощо в ЄДРСР) суди задовольняють заяви про роз'яснення ухвал слідчого судді та приймають відповідні рішення.

Певний підсумок під вищезазначеною «дискусією» підвів Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ), відповідно до правової позиції якого, ухвала слідчого судді є судовим рішенням [3]. В обґрунтуванні свого рішення ВССУ було зазначено, що положеннями ст. 369 КПК України передбачено, що судові рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку, а судові рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали. Відповідно до частин 1, 4 ст. 380 КПК України, якщо судові рішення є незрозумілими, суд, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його змісту. Ухвала про роз'яснення судового рішення або відмову у його роз'ясненні може бути оскаржена в апеляційному порядку особою, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення, та учасниками судового провадження. При цьому будь-яких застережень щодо неможливості вирішення питання про роз'яснення судового рішення, постановленого слідчим суддею, у порядку, визначеному положеннями ст. 380 КПК України, кримінальний процесуальний закон не містить [3].

Специфіка діяльності слідчого судді і природи рішень, які він приймає, обумовлює необхідність постановки питання про можливу активність слідчого судді. Дискреційні повноваження слідчого судді при вирішенні питань, віднесених до його компетенції, обмежені законодавчим положенням, згідно з яким слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише питання, винесені на їх розгляд сторонами й віднесені до їх повноважень процесуальним законом (ч. 3 ст. 26 КПК України). У спеціальній літературі неодноразово наголошувалося, що, маючи виключно пасивні повноваження, захистити й забезпечити конституційні права і свободи людини слідчому судді буде доволі важко. З урахуванням того, що він не виступає ані стороною обвинувачення, ані захисту, своєю функцією слідчий суддя має можливість виконувати лише з розумним балансом активних і пасивних повноважень по дослідженню обставин кримінального правопорушення. Це є так звана ситуативна активність слідчого судді [4, с. 16; 5, с. 24; 6, с. 17].

У змагальному кримінальному процесі слідчому судді належить можливість активно досліджувати надані сторонами докази, провадити з власної ініціативи відповідні судові дії, пов'язані з перевіркою їх достовірності й допустимості, досліджувати будь-які матеріали, що мають значення для постановлення правосудного рішення в межах його компетенції. Слідчий суддя не повинен бути обтяжений обов'язком збирати докази, але від їх перевірки й необхідної оцінки він не може бути вільним. Приміром, запобіжні заходи згідно з ч. 2 ст. 177 КПК України застосовуються тільки за таких підстав, як-то: наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення і наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може: а) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; б) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; в) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; г) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; д) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується. Отже, як правильно зазначено в юридичній науковій літературі, на підтвердження необхідності застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу в клопотанні слідчого, прокурора мають зазначатися: а) фактичні дані, що свідчать про обґрунтованість підозри, обвинувачення певної особи у вчиненні кримінального правопорушення; б) фактичні дані, що свідчать про наявність одного або декількох ризиків, що дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК; в) обставини, що зумовлюють потребу застосування конкретного виду запобіжного заходу й переконують у тому, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти вказаним ризикам [7].

Американський учений-юрист У. Бернем вважає, що однією з причин, яка не дозволяє суду виявляти активність у збиранні доказів, є природна тенденція людини досить швидко виносити судження про те, що не повністю їй відомо лише на підставі порівняння з відомими зразками. Ця тенденція обумовлюється такими чинниками: 1) із самого початку судового розгляду особа, яка приймає рішення, знає про те, що їй належить його прийняти по розглядуваній справі, внаслідок чого вона спробує осмислити отримані

факти, проаналізувати їх і загалом прийняти рішення, як тільки з'являться для цього підстави. Така спроба підкріплюватиметься певною свідомістю. Оскільки процес прийняття рішення знаходиться під контролем указаної особи, рішення про припинення збирання доказів знаходиться під її владою; 2) ця особа повинна приймати рішення щодо подальшого розслідування. Як тільки з неї знімається відповідальність за перебіг розслідування, відпадає й необхідність у тому, щоб ця особа займалася звичайною побудовою гіпотетичних теорій про сутність доказів. У результаті – вона може спокійно й об'єктивно вислуховувати аргументацію обох сторін, їй не треба вирішувати, коли припинити збирання й подання доказів, оскільки це буде завданням сторін. Брак у суду ініціативи щодо збирання й дослідження доказів в жодному разі не повинно розцінюватися як його слабкість. Незважаючи на відсутність такої ініціативи, суд у змагальному процесі має безперечний авторитет і лише тому, що останнє слово у спорі за ним. Більше того, на думку англійських та американських юристів, таке положення суду забезпечує справедливість судового рішення [8].

Метою кримінального процесуального пізнання слідчого судді є забезпечення законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Засобами кримінального процесуального доказування, якими користується слідчий суддя при постановленні ухвал, мають бути лише докази. Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні надати слідчому судді докази обставин, на які вони посилаються. Проте, як показує практика, клопотання слідчих, прокурорів є недостатньо обґрунтованими.

Так, слідчий суддя Оболонського району м. Києва ухвалою від 24 травня 2013 р. відмовив у задоволенні клопотання слідчого СВ Оболонського РУ ГУМВС України в м. Києві про надання тимчасового доступу до речей і документів (справа № 756\7030\13-к), посилаючись на те, що воно (клопотання) було необґрунтованим. Підставою для відмови в задоволенні клопотання слідчого стало те, що ним не доведено, що майно, яке зазначено в клопотанні, на час розгляду знаходиться за адресою: місто Київ, проспект Героїв Сталінграду, 6-А, корпус 1, тобто що відшукувані речі перебувають і використовуються у зазначеному в клопотанні приміщенні. Також слідчим не вказано та не додано до клопотання відповідних документів, які б підтверджували, що ним вживались будь-які інші заходи, спрямовані на встановлення іншим способом обставин кримінального правопорушення, таким як допит осіб, на які є посилання у клопотанні та додатках з урахуванням того, що з часу внесення відомостей до ЄРДР минув значний проміжок часу. Також у клопотанні слідчий просить надати доступ до певних документів з можливістю їх вилучення, не зазначаючи жодного, що також свідчить про безпідставність та необґрунтованість клопотання.

В іншому випадку, за відсутності обґрунтованості заявлених слідчим ризиків та враховуючи вимоги ч. 3 ст. 176 КПК України, апеляційним судом Запорізької області була скасована ухвала слідчого судді Комунарського районного суду м. Запоріжжя про застосування до особи запобіжного заходу у виді тримання під вартою, у задоволенні відповідного клопотання слідчого було відмовлено (провадження № 11-сс/778/210/13). Звертаючись до Якимівського районного суду Запорізької області з клопотанням про застосування відносно підозрюваного запобіжного заходу у виді тримання під вартою,

підставами застосування даного запобіжного заходу слідчий зазначив наявність ризиків, передбачених пп. 3, 5 ч. 1 ст. 177 КПК України. Суд апеляційної інстанції зазначив про необґрунтованість, непідтвердженість заявлених ризиків та неможливість застосування до підозрюваного іншого більш м'якого запобіжного заходу, що з урахуванням вимог, передбачених ч. 2 ст. 194 КПК України, стало підставою для скасування ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у виді тримання особи під вартою та відмови у задоволенні клопотання слідчого (провадження № 11-сс/778/94/13).

У теорії кримінального процесу аксіоматичним є положення, що будь-яке прийняте під час кримінального провадження рішення має бути не лише законним, а й обґрунтованим. Беззаперечно, що й рішення слідчого судді мають бути обов'язково обґрунтованими, оскільки сама їх сутність стосується такого важливого предмета, як конституційні права та свободи людини.

Наукові підходи до тлумачення вимоги обґрунтованості процесуального рішення доволі різноманітні. Одні вчені обґрунтованість рішень характеризують з урахуванням її співвідношення з істинністю й розглядають ці поняття як тотожні, інші інтерпретують її виходячи зі специфіки підстав відповідного процесуального акта [9, с. 66]. Ми приєднуємося до думки Юрія Михайловича Грошевого, який термін «обґрунтованість» пов'язував з наявністю у справі доказів, підтверджуючих правильність зроблених на їх підставі висновків [10, с. 73]. Відповідно до ч. 3 ст. 370 КПК України обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, підтверджених доказами, дослідженими у процесі судового розгляду й оціненими судом відповідно до ст. 94 цього Кодексу.

Обґрунтованість будь-якого рішення лише ґрунтується на доказах, а не зводиться до них, тому що обставини, на підставі яких приймається рішення, можуть бути доведені, а ось саме рішення викладено непереконливо, а значить, і сприйнято як необґрунтоване. Це зумовлено тим, що така вимога не повинна ототожнюватися з доведеністю тих чи інших обставин у кримінальному провадженні. Це не лише доведеність усіх висновків, відображених у конкретному процесуальному акті, а й підтвердження їх вагомими доказами, що надає їм таку важливу якість, як переконливість.

На необхідність належного обґрунтування рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту неодноразово вказував Європейський суд з прав людини (далі – Євросуд). Так, у рішенні від 13 грудня 2007 р. «Ткачов проти України» він визнав порушення п. 3 ст. 5 Конвенції і зазначив, що на додаток до серйозної підозри в постанові прокурора про взяття заявника під варту також містилося посилання на наявність ризику його втечі, переховування від правосуддя у разі звільнення. Проте прокурор обмежився повторюванням формальних підстав для взяття під варту, зазначених у ст. 148 КПК України 1960 р. Євросуд указав на недопустимість посилання й повторювання лише формальних підстав взяття під варту без належного обґрунтування і спроби продемонструвати, яким чином зазначені в постанові підстави застосовуються щодо особи. У справі «Белевіцький проти Росії» від 1 березня 2007 р. Євросуд звернув увагу на те, що форма судового рішення є формуляром, у якому висновки районного суду були віддруковані заздалегідь і лише графи з іменем заявника й обставинами справи заповнені від руки, що свідчить про явну стереотипність при ухваленні судового рішення, а значить, і відповідно про його необґрунтованість, що потягла порушення ст. 5 Конвенції. У рі-

шенні по справі «Бойченко проти Молдови» від 11 липня 2006 р. було зазначено, що суди першої та другої інстанцій, ухвалюючи рішення про тримання заявника під вартою й продовження строку останнього, посилалися на відповідну норму закону, не вказуючи підстав, з яких вони вважають обґрунтованими твердження про те, ніби заявник може перешкоджати провадженню в справі, переховуватися від правосуддя або скоювати нові злочини. У справі «Биков проти Росії» від 10 березня 2009 р. заявник перебував під вартою до і під час судового розгляду загалом один рік, вісім місяців і 15 днів. За цей час суди розглядали клопотання заявника про звільнення принаймні десять разів і кожного разу відмовляли в їхньому задоволенні через серйозність обвинувачень та ймовірність його втечі, перешкоджання відправленню правосуддя і чинення тиску на свідків. Однак у судових рішеннях не наведено нічого більше, окрім переліку цих підстав, що обґрунтовувало б їх відповідними та достатніми мотивами. Євросуд також зауважує, що мотикування судів з плином часу не зазнало жодної еволюції, яка б відбивала зміну ситуації та наслідки перевірки того, чи ці підстави залишалися в силі на пізнішій стадії судового розгляду; твердження представників уряду про те, ніби обставини справи і особистість заявника є самоочевидним обґрунтуванням його попереднього ув'язнення, не є прийнятним, оскільки Євросуд не вважає, що саме по собі це не звільняє суддів від обов'язку викладати мотиви, з яких вони доходять такого висновку, зокрема, у рішеннях, прийнятих на пізніших етапах.

Потреба обґрунтовувати всі судові рішення зумовлена їх інформаційним характером. Особа, яка постановляє (ухвалює) рішення, повинна мати необхідну й достатню інформацію для обґрунтування висновку про наявність «правової ситуації», з якою закон пов'язує ті чи інші правові наслідки. Наприклад, закон не зобов'язує слідчого проводити обшук у кожному кримінальному провадженні, а залишає це на розсуд посадової особи, який, при цьому, має ґрунтуватися на конкретних обставинах, установлених матеріалами цього провадження.

Імовірність знання, що лежить у підґрунті рішення про проведення слідчої (розшукової) дії в теорії кримінального процесу, не викликає сумнівів: рішення приймається за наявності достатніх даних вважати, що в результаті може бути отримана якась інформація, що має значення для кримінального провадження, тобто, що існує вірогідність того, що мета слідчої (розшукової) дії буде досягнута. Однак імовірний характер цього висновку не має нічого спільного з довільним суб'єктивним розсудом. Як правило, імовірність відображає певні існуючі в реальному світі закономірності явищ, причинно-наслідкові та інші зв'язки, а тому вона цілком придатна для прийняття розглянутих процесуальних рішень, якщо спирається на відповідні достовірні факти. Наявність останніх, що дозволяють з певним ступенем достовірності зробити висновок про підстави проведення слідчих (розшукових) дій, і додає постановленим рішенням обґрунтованості. Достовірними даними можуть бути тільки докази, і чим значніше обмеження конституційного права, тим вище має бути рівень обґрунтованості проведених дій, тим більш жорсткі вимоги пред'являються до достатності підстав.

Необґрунтоване конкретними фактичними обставинами припущення про те, що в результаті слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, не може служити достатньою підставою до обмеження конституційних прав особи. Слідчий суддя не вправі приймати рішення на підставі однієї лише формальної вимоги (клопотання) ор-

гану досудового розслідування чи прокурора, не вникаючи в доведеність підстав запропонованих ними заходів. Інше означало б підміну реального змісту контрольної діяльності слідчого судді звичайним спостереженням за приведенням тих чи інших норм КПК у клопотанні слідчого чи прокурора або у протоколі слідчої (розшукової) дії. Якщо суд обмежений перевіркою тільки окремих процесуальних моментів, це означає, що право винесення рішення з питання факту цілком надано слідчому чи прокуророві, а роль суду зводиться лише до реєстрації звернень про обмеження конституційних прав і свобод особи.

На думку Ю. М. Грошевого, переконання судді в адекватності своїх знань фактичним обставинам справи виражає оціночний аспект цього знання з точки зору його достатності для здійснення цілей і завдань правосуддя у конкретній справі. Якості знання, які покладені в основу судових рішень, таким чином, характеризуються такими ознаками: вибірковістю, його обґрунтованістю, структурністю досліджених у справі доказів, системністю, достатністю для винесення законного й обґрунтованого судового рішення [2, с. 21]. Зазначені якості цілком можна віднести і до ухвал слідчого судді, постановлених в порядку реалізації функції судового контролю на стадії досудового розслідування.

Виходячи з викладеного, можемо стверджувати, що механізм постановлення ухвал слідчим суддею включає, в тому числі, специфічний предмет пізнання, який обумовлюється характером виконуваної ним функції і полягає у включенні до нього обставин, що стосуються вчиненого кримінального правопорушення, здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні й обмеження у зв'язку із цим конституційних прав та свобод його учасників. Значення обґрунтованості ухвал слідчого судді, постановлених у порядку судового контролю, полягає в забезпеченні: а) законності обмеження конституційних прав та свобод учасників кримінального провадження; б) формування вимог до рішень органів досудового розслідування та прокурора; в) реалізації права на оскарження судових рішень.

Список використаної літератури

1. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство и практика / П. А. Лупинская. – М. : Юристъ, 2006. – 174 с.
2. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / Ю. М. Грошевой. – Харьков : Изд-во при Харьк. гос. ун-те «Вища школа», 1979. – 144 с.
3. Ухвала ВССУ від 2 липня 2015 р., справа № 5-1407км15. Про правові позиції судової палати у кримінальних справах ВССУ за 2015 р. : постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і кримін. справ № 6 від 03.06.2016 р.
4. Пилюк А. В. Роль суда в собирании доказательств по уголовному делу на стадии предварительного расследования и при рассмотрении дела в суде первой инстанции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Пилюк ; ТГУ. – Томск, 2004. – 32 с.
5. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : монографія М. А. Маркуш. – Харків : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 208 с.

6. Кузнецова О. Д. Роль суда в состязательном процессе и проблемы практической реализации функции разрешения дела / О. Д. Кузнецова // Рос. судья. – 2004. – № 8. – С. 17–21.
7. Грошевий Ю. Проблемні питання застосування КПК України при обранні запобіжних заходів у кримінальному провадженні / Ю. Грошевий, О. Шило // Право України. – 2013. – № 11. – С. 216–224.
8. Бернэм У. Суд присяжных заседателей / У. Бернэм. – М. : Изд-во МНИМП, 1994. – 127 с.
9. Зеленецкий В. С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины : монография / В. С. Зеленецкий, Н. В. Глинская. – Харьков : Страйд, 2006. – 336 с.
10. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве : монография / Ю. М. Грошевой // Ю. М. Грошевий. Вибрані праці. – Харків : Право, 2011. – С. 11–138.

